

Om "kunskapssamhället" i IT-åldern – en statistisk kommentar

Daniel Ankarloo skriver om det problematiska i att tro att man kan utbilda bort okvalificerade arbeten.

TEORI Utbildning har blivit vår tids politiska mantra. Det finns knappt något som utbildning inte är orsak och lösning till: klassamhället, fattigdom, ojämlikheter, arbetslösheten..., ja, alla har sin grund i utbildning, eller brist på den. Vikten av utbildning, yrkesmässig och social kompetens, sägs dessutom ha ökat i vårt IT-baserade "kunskapssamhälle". Denna ståndpunkts teoretiska uttryck avslöjas i idén om "livslångt lärande" och dess praktiska uttryck blir "datortek", "söka-jobb-kurser" och "kunskapslyft". Jag är naturligtvis för utbildning och förkovran; alla som vill, ska ha chansen till utbildning, det ser jag som en rättighet. Men den avgörande frågan är om (brist på) utbildning förklarar det den sägs förklara. Och är förändringarna på arbetsmarknaden effekten av "kunskapssamhället" eller är det något annat?

Förändringarna på arbetsmarknaden har under 1990-talet varit stora. Det framkommer om vi ser på antalet anställda under periodens början och slut.

TABELL 1:

Antalet anställda i arbetskraften (årsmedeltal)	
År 1990:	4 485 000 personer
År 2000:	4 159 000 personer

Källa: AKU:2002:1

Sysselsättningsminskningen var under perioden 326 000 personer. Av specifikt intresse är utvecklingen inom offentlig sektor. Ty, efter en trend av kraftigt ökad sysselsättning i denna sektor från 1970 till 1990 (närmast

en fördubbling) har denna trend tvärt brutits under 1990-talet.

TABELL 2:

Antalet anställda inom stat, kommun och landsting	
År 1990:	1 652 000 personer
År 2000:	1 321 000 personer

Källa: AKU:2002:1

Inom den offentliga sektorn var sysselsättningsminskningen således 331 000 personer – något mer än hela sysselsättningsminskningen under perioden. Den reella minskningen av antalet utförda offentliga tjänster är svår att exakt mäta på denna bas eftersom privatiseringar och bolagiseringar av offentliga myndigheter och produktion under 1990-talet kan förklara en del av minskningen. Denna produktion har alltså inte nödvändigtvis helt försvunnit, utan endast övergått till mer privatiserade former. Tar vi måttet på social- och hälsovård syns dock en reell arbetsminskning inom välfärdssektorn tydligare:

TABELL 3:

Antalet anställda inom hälso-, sjuk- och socialvård	
År 1990:	884 000 personer
År 1994:	818 000 personer
År 2000:	770 000 personer

Källa: AKU:2002:1

Minskningen av antalet anställda inom dessa välfärdssektorer var, trots talet om

satsningar på vården, skolan och omsorgen 114 000 personer mellan 1990 och år 2000. Även antalet arbetstimmar omsatta till heltid minskade. 1994 motsvarade det arbete som utfördes i den offentliga sektorn 1 041 000 heltider för att till år 2000 sjunka till 992 000, en lägre siffra än vid massarbetslöshetens topp! Beror verkligen denna minskning på det nya tjänstesamhället, på att de som tidigare arbetat inom denna sektor inte har "humankapital" nog att utföra sina arbeten?

Nja, svaret är egentligen ganska enkelt. Den ökande arbetslösheten och det minskade antalet utförda arbetstimmar i den offentliga sektorn har rent ekonomiska skäl. Samhället lägger ner betydligt mindre resurser på offentlig konsumtion och transfereringar nu än tidigare i den moderna socialpolitikens historia.

TABELL 4:

Offentliga utgifter i förhållande till BNP	
År 1979:	60%
År 1982:	67%
År 1989:	60%
År 1993:	74%
År 2000:	52%

Källa: Ringquist, M. *Om den offentliga sektorn: vad den ger och vad den tar*. Stockholm: Fritzes, 1996, och SCB. Obs: Lägg märke till att den offentliga sektorns utgiftskvot inte är ett andelsmått. Offentliga sektorns andel av BNP (dvs. konsumtion och investeringar) har under perioden pendlat mellan ca. 25-30% av BNP. I utgiftskvoten ovan ingår transfereringarna, men transfereringar ingår inte i BNP.

Som vi ser är förändringarna dramatiska. Och den höga siffran från 1993 får tas med en nypa salt eftersom den nästan utslutande förklaras av bankakuten, statliga

Daniel Ankarloo är doktor i ekonomisk historia.

kreditgarantier och massarbetslösheten, och har inget att göra med en expansion av välfärdssektorn. Tvärtom, antalet anställda i välfärdssektorn var något lägre 1993 än 1989. Siffran för år 2000 är i förhållande till de andra synnerligen låg, med detta kan inte endast förstås som konsekvensen av minskad arbetslöshet eller att staten inte längre har en bankakut. Åren 1979 och 1982 hade mindre arbetslöshet än år 2000, och inte heller några bankakuter; ändå var de offentliga utgifterna i förhållande till BNP betydligt större då än nu. I den moderna historien om den offentliga sektorn innebär 1990-talet entydigt ett trenderbrott mot utgiftsminskningar. Att i det ljuset försöka stoltsera med satsningar på värden, skolan och omsorgen och på "välfärden", är närmast osmakligt. Om vi år 2000 haft samma utgiftskvot som åren 1979 och 1989 skulle vi år 2000 ha spenderat nästan 170 miljarder kronor mer i offentlig sektor än vi faktiskt gjorde. Är det i det läget konstigt att antalet anställda inom offentlig sektor minskar? Är det konstigt att den offentliga välfärden får allt svårare att leva upp till sina åtaganden?

Tillbaks till idén om "kunskapssamhället", tanken att svårigheterna på arbetsmarknaden har att göra med ökande krav på utbildning. Ett sätt att se på arbetsmarknaden i detta ljus är att granska de arbeten som faktiskt utförs idag, av verkliga individer, och vilket kunskaps- och utbildningsinnehåll de faktiskt har. I denna mätning får vi förvisso göra vissa generaliserande antaganden: t.ex. att de som faktiskt utför dessa arbeten också har kompetensen (om inte annat formellt) att utföra dem, samt att inget av arbetena utförs av någon som är "överutbildad" för dem (vilket är ett synnerligen orealistiskt antagande, framför allt vad gäller invandrare på arbetsmarknaden, som mer än ofta är överkvalificerade för sina arbeten i Sverige). Dessa antaganden kan således inte överallt sägas gälla, men de pekar åt olika håll och får för enkelhets skull ta ut varandra. Vi kan då jämföra yrkeskategorier med varandra:

TABELL 5:

Sysselsatta fördelade efter yrkesinnehåll år 2000

Ledningsarbete inom företag, myndigheter mm.:	187 000 personer
Teoretisk specialkompetens: teknik och datavetenskap:	149 000 personer
Lärare: universitet, gymnasie- och grundskola:	196 000 personer
Arbeten som kräver kortare högskoleutbildning:	474 000 personer
Tekniker och ingenjörsarbete mm.:	250 000 personer
Kontorsarbete, kundservice:	436 000 personer
Service, omsorg och säkerhetsarbete:	573 000 personer
Gruv-, bygg-, och anläggningsarbete:	236 000 personer
Metallhantverk, reparatörsarbete:	164 000 personer
Maskinoperatörs- och monteringsarbete:	254 000 personer
Transport och maskinförararbete:	160 000 personer
Servicearbete utan krav på särskild yrkesutbildning:	183 000 personer

Källa: AKU:2002:1

Detta var bara ett talande axplock ur statistiken. Lägg märke till att gruppen med specialkompetens inom teknik och datavetenskap (kursiven i tabellen) är den minsta av alla grupperna i tabellen! Vid en snäll tolkning kan man säga att den fullständiga statistiken visar att arbeten som kräver lednings- och specialkompetens i termer av högre eftergymnasial utbildning sträcker sig till ungefär 900 000 personer, och då motsvarar läraryrket, ett yrke som minsann inte hör det nya IT-samhället till, utan lika mycket det gamla, ca 200 000 av dessa arbeten. Resten, d.v.s. drygt 3 250 000 utförda arbeten i Sverige, är antingen arbeten i det traditionella industrisamhället, inom enklare kontors- och servicearbeten, inom omsorgen (men inte inräknat läkare och sjuksköterskor!) och i yrken som inte kräver någon yrkesutbildning alls. Ja, bara yrken som tillhör de traditionella LO-grupperna inom industrifacken och metall utförs, inklusive hantverksarbete, av ca 860 000 personer. Nästan lika många som tillhör grupperna av specialutbildade och i ledningsfunktioner som helhet. Och dessa 1.0-arbetare är nästan 6 gånger fler än de som i statistiken sägs avkrävas specialkompetens inom teknik och datavetenskap; bastionen för det nya IT-samhället, inbillar jag mig.

Detta resultat är heller inte förvånande om man betänker den svenska arbetskraftens faktiska utbildningsnivå. Av hela

arbetskraften är det knappt 1,3 miljoner personer som har en utbildning motsvarande 3-årig eftergymnasial utbildning eller mer. Resten, d.v.s. nästan 2,8 miljoner (mer än dubbelt så många alltså), har högst två års eftergymnasial utbildning eller mindre. Hela 916 000 personer har ingen gymnasieutbildning alls. Dessa utgörs främst av äldre personer i arbetskraften. De kunskaper och den yrkesskicklighet som hör "den gamla ekonomin" och industrisamhället till, räcker alltså mer än väl för merparten av de arbeten som faktiskt utförs idag.

Fram träder ur vår statistiska resa en bild som jag personligen har svårt att se som ett bevis på IT-samhällets och det "post-industriella samhällets" grepp om vår ekonomi. Även om man vill hävda att "kunskapssamhället" är på väg, så är det svårt utifrån tillgänglig statistik att påvisa att det är här nu. Det finns faktiskt inte så mycket som kan underbygga den vitt spridda tesen om den grundläggande förändring av vårt samhälle som beskrivs med prefixen "post-", "tjänste-", "kunskaps-" eller "IT-". Som Mikael Nyberg har hävdat i sin utmärkta bok "Kapitalet.se" sker inte så mycket att arbetarklassen övergår till en tjänstemannaklass som en proletarisering av tjänstesektorn. Den avgörande förändringen de senaste 10-15 åren på arbetsmarknaden, vad gäller sysselsättning, tycks därmed inte vara vårt samhälles övergång från ett industriellt samhälle till ett

postindustriellt "kunskapssamhälle". Snarare framträder en bild där de stora förändringarna sker i offentlig sektor, där också hela sysselsättningsminskningen, netto, har skett under 1990-talet. Denna förändring, menar jag, förstås snarast bäst som det privata kapitalets allt mer lyckade försök till intrång i den offentliga välfärdssektorn, i termer av privatiseringar och nedskärningar. Det är således inte en "ny" motsättning mellan den gamla industriella kapitalismen och den "nya" kapitalismen som utspelar sig. Det är i stället en mycket klassisk motsättning: den mellan kapitalets intressen av vinst och folkflertalets intressen av välfärd och jämlikhet. Och om frågan formuleras på det senare sättet, då är det inte individuella strategier av utbildning, "livslångt lärande", "datortek", eller "söka-jobb-kurser" utan kollektiv kamp för socialism som faktiskt fortfarande är det enda rimliga svaret.

Efter vänsterns offensiv på 1960- och 1970-talet växte sig den unga högern stark ute i samhället och på skolor. Satsa på dig själv och skit i andra blev den rådande trenden bland många och högern gick till attack mot fackföreningar, löntagarfonder och inte minst värderingar om solidaritet och ökad löntagarmakt. För den unga vänstern blev det viktigt att gå till motoffensiv mot SAF:s idéer som vunnit starkt fotfäste bland många unga i Sverige.